

Qismət Yunusoğlu
*Bakı Dövlət Universitetinin
müəllimi*

Zangazur qəqliq silsiləsinin (Qapıcıq zirvesi, 3285 m) şərq yamaclarından başlayan Oxçucay (uzunluğu 85 km), Mehriçay (70 km) ve manbəyi Karabağ yaylasının qərbi hissəsindən, 3062 m yüksəklükde Zalxa gölündə düşən Bargüşad (ya ya Bazarçay, 75 km) çayları hövzəsinin, Xustup dağı (3206 m), Mehri dağ silsəsinin... ehata edan asırı Qızılzorun təbii-coğrafi şərait qədim Türk-Müsləman yurd birləşmə olmaqla, etimoloji maddi-mənvi ırsimizin az əzi 10-15 min illik tarixini özündə yaşadan tabii ve sakral ocaqlarla zangindır.

Strajeli şahmiyyetli coğrafi mövqeyi-şarayı ve zengin tarixi keçmişisi olan Qırçı Zəngəzür (Azərbaycan) dağlıq sülüslişin şayi yaradıcılardan Həkən çayı yatağına gedən Gorus, Qarakilise, Qapı, GÜcələcan, Mehrî nahiyyeleri və kəndləri) nəinki Ölkəmizin və xalqımızın, eləcə Türk-Müsləman dünyasının milli, manevi və maddi dayarlarını bəni necə o min illiklər qorub-qorxamlaqla yanaşır, eksi türk-coğrafi və sakral mədəniyyətimizin yurd-u-yatağı olmuşdur (Qarçan dəngiñən Qarımcığı-Yağlı dərili milli, manevi-sakral abidesi, Yuxarı Giletgış kəndindən 5 km şərqi doğru Qığlıçana dağı və Qala Tıkkılırları, qarib istiqamətdə Qırklär dəğləri (Bəharlı kəndindən 15 km şimal-qərbdə) və Qırklär piri (Dərməzür çayının yuxarı axarlarında) Qar' yarlı yüksəkliyində, XI-XII əsr yaşlı, "Pir" qadim türkicə "Ulu" (Yuxarı Giletgış manasında), Yuxarı və Aşağı Giletgış kəndlərinə arasındakı "Cilekli" yurdunuñ qız galası (XII-XIII əsre aid dairəvi, daş tikiili, hündürlüyü 15 m, 1988-ci iləkən qaldırı), Sünik düşərgə Babakın İlməl döşərgəsi, Çitbil kəndində miliyilik yaşlı çalan eksi qəbiristanlıq, qadım Hün mənşəli topinomları, Sümer yazılı abidələrinin Nüvəldə lahcəsində leksik-grammatik izahi, Qapın şəhərindən 5 km aralı, Oçxuya sahilindəki X əsr yadigarı "Gildərə" galası, Oxçu kəndində Pir Hamza ocağı, Gərd kəndininin yanında VII əsr aid Albən məbədi, Açıq kəndində "Oız galası", qadım Albən məbədi və Albən abidəsi (həlli yaşılı qəbiristən...).

Qədim sivilizasiya mərhələsinin (4-5 min illik tarixi malziməti) yarınımış kimi məlik əlbəsindən yüksəlmiş tələqəsi Tariyel Vəli oğlu Azeriñk (1950) "Tərəvən nəğmələri" əsərində təlli etmişdir. Bir cəhət qeydi elmək lazımdır ki, Mehri nəhayəsinin Nüvədi kəndinin ilk ali təhsilli həkimini 1992-ci il avqustun 8-də kəndi sonuncu tərək edən Aydin Allahverdi oğlu Cəfərovun (1938-2008) "Uzqazarda bəi kənd və..." (2010, elecə de alim-tələ-

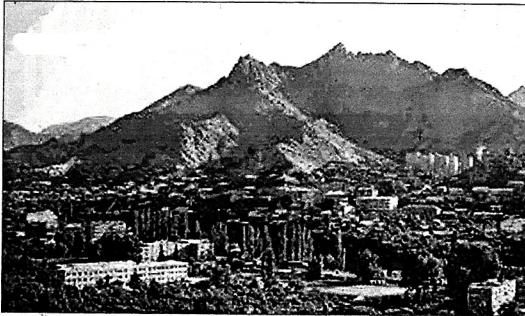
qaçtı. Əhmədiyi ismali oğlu Əliyev-İn (1925-2011) "Mehri rayonunun Azərbaycan dilini və şəhərin" və "Nüvədil kitabları" kitablarında ümumiyyətki Zongəzur bölgəsinin dil-sive və dənisiq-dialect ırşınınlımlı tərkibinin toplammış nümunələrinə fonetik təhlili, tarixi, sakral daş abidələrinin manşayı izah edmişdir. Gərçindiyi kimi, bə nunəmlər, dənisiq tarzı digər bölgülərimiz üçün da (Ganca-Qazax, Aşur, Şirvan-Qobustan...) doğma olduğundan Qızıl-Türk dillərinin bəyləvirin bir dəha Böyük Azərbaycanın doğudan batıya uzanan surəhdarlarıdır həda yədində göstər, "abi": açıq mavi, bənəvşayı "arac", "axac" - adətəyə heyvan saxlanılları ver, "bəsi" - misər, kasıcıldı-

km-deki Almalıq kändinin 1918-1920'ci illerde hay-nasnak hükümleri arasında 15-20 yıldır yerini keçen eserin sonlarında qalmıştı. XX asırın avvallarında Zengazur bölgüsünden Qapan nahiyyesinde 97 Türk-Müsləmən kəndi olsa da, hay kilsəsinin 1920-ci yılın yazısının yürüyüdü milli-irqi ayrı seçkililiyin nümatlaşcasında (kändilərin boşaldılmış, əhalinin köçürülmüş, yet adalarının dayırılmışdır) 1960-ci ilların avvalında bu kökənlər kändilərin sayısi moqsadlı şəkildə 47-ye çatmış, azaldılmışdır.

Keçən yüzilliyin əvvəlində, 1906-cı ilin dekabrında bölgənin Şəmli, Dondurlı və Qubadlı kəndlərində yoxlu xəstəliyin yayılması da müraciət edilmişdir.

1903-çı ilde car Rusiyasının Qafqazda Herbi dağlarının Herbi Geçit şəhəri Tiflis şəhərində Çənubi Qafqaz'ın xarafını çap etdirən indiki Qapan şəhərinin qurulmamışlığı, cübüñ yər madən əraziyi olub, elə xalq arasında 1950-ci ildək "Mədən" adlanıb. Ərazilərdə 1917-ci ilin iyul ayında olunduğu XIX əsirin sonlarında hamlin arzımda əsaslı zəvavlılik işlilik, sonra ingiliscə-fransız işkənləri şəhərdə burada yaşayış göstərmışlar. Cəxirəm iliz və arını mahşurların çakım üçün həmin yerdə (indiki Qapan şəhərinin kanadında, 2 km aralıda Suğum kəndinin yerində) 3 adət qəzetlik (araları 8-10 m. mənzəqə). Bi natiçde arəzi yaşayış məntəqəsi kimi yaranan ola Qapan adı verilmişdir. Oçun xəcvin

Qərbi Zəngəzurun coğrafi şəraitini və tarixini keşmisi

başda olmaqla birleşmiş d ü s m a n qüvvələrinin XIX əsrin sonu, XX əsr arzində Qəribahilində, Qapan şəhərinin mərkəzi hissəsində 1950-ci illərdə filiz tullantılarının, qapanda çəkilişək mahsulları qalılıqda lopala-lopa, qalğınamış şəkildə qaldırıldı. O illərdən həyətlər qədim qapaların daşıdıraraq yerində göl salırdılar.

Zangezur bölgelerine fasiləcən hücumları, qəsdləri yerli Türk-Müsləman həlalişin soyğırımı, maddi-madə

Bu sabəbdən yuxarıda adı çəkiliş 1903-cü il xəritəsindəndir. Qapın şəhərinin adı Karxanı kim qeyd edilmişdir. 1938-ci idarə sonra şəhər olmaqla, yaxınlaşdırılmışdır. Türk-Müsləman Sığınq kəndi de ona birleşmiş və həmin kənd lagy olmuş, xəritədən silinmişdir.

“**İ**n, din-menevi İsrailin qaret ve mahv edilmesi... kim xəyənlər kərəsəllürlərinə rəsmülərinə, bəzəcətə bilmişlər. Həm də aliqırıcı yedənqasının təbii ərisi və geosiyasal şəraitlə ol-

“**Q**əribi Zangəzurun Oxçu və Barçarçayın qaynarın qovuşduğu yerin (İndir qapıları şəhərin şəhər hissəsi Sünük düzən adlanır) coğrafi mövcəyi geniş, hamar, eləcə də aitən hündürkülli topalıklardan ibarədir. “Oxçu” hidronimini çayın surətləri, “ox kim axması” menasında uygın olmaqla yanşı, həm de hamərin erzidəzə taqdimləndən metəl ucluqları mizqrəflən, oxların da-ha çox hazırlanmışdır bir toponomik isəradi. Bu baxımdan “Sünük”

llikler boyunca
şalmalı mənşələr
indən yox edil-
ve yaxud xarici
ən hər sürsü
asdırılmış:

1966-1967-ci illərdə Qapan-Gorus işbu üständə "Sünik" sovxozu (meyvəçilik, taxılıçılıq, heyvandarlıq üzrə) yaradılaraq Çənubi

Zengenur bölgəsi Türk-Müslim dönyasının tarixi-coğrafi keçmişini özündə yaşatmışdır ki, müdafi-ı manevi işinini zenginləşdirərək Böyük Azərbaycanın ayrılmaz, orzlu, həicini kimi Vələ-

silâslâsı şıma-
çalan ve Oxçu,
silâslâsı da Qa-
nunîmâzî tarihi
başlıyor. mânayî
hayâr kilâşsâ-
yyatî ve hay-
âre yeterli bil-

rimâzî, arazi hissâsi kim? Velen
dayanırı qoruyub salamadıqdr.

(Yazının hazırlanmasında
ham de Zangazur bölgüsünden Qa-
nunîmâzîn Beharî kand sa-
klinî Heyder İsmîxan oğlu Dünâ-
mâleyivn (1939) ve Müsâlem
kand saklinî Sabir Hilâl oğlu
Hüseyinovun (1951) matematika-
rodan işləfildir edilmişdir.)